

Pastabos pačiam sau

Vienalaikiai ir vienaminčiai

Bendrasieliai.

Bendraminčiai.

Bendrakeleiviai... Šiame „Kultūros“ numeryje – Stasys Yla, Antanas Maceina, Adomas Jasas. Anuose numeriuose buvo Juozas Kapočius, Vacys Kavaliūnas, Juozas Prunskis. Vasarą laukia susitikimas su Adolfu Damušiu, o ant kitų metų slenksčio – Alfonsas Sušinskas...

Kunigai, literatai, pedagogai, visuomenės veikėjai. Šimtamečiai, nes minime jų šimtmečio jubiliejus. Per jubiliejų juos prisimename, pagerbiame ir vėl einame tolyn, artėdami prie kitų šimtamečių jubiliejų. Taip mūsų akyse keičiasi karta po kartos. Kiekviena karta atsiveda savo talentinguosius, iškiluosius; juos vienija kažkas bendra, ko nepapasakosi keletu sakinių. Vienija laiko dvasia, bendros idėjos, bendri principai, bendri darbai. Beveik visi, kuriuos „Kultūroje“ minėjome, minime, minėsime, atsidūrė anapus Atlanto ar kituose žemynuose. Apie tuos, kurie pakliuvo į Sibiro gulagus, būtų kita kalba ir kitos mintys.

Šie vardai vienas po kito sugrįžta į Lietuvos ir išeivijos (lietuvijos) jauniesniųjų kartų atmintį ir sąmonę, ainių lūpomis išpasakodami savo gyvenimų istorijas ir savo veiklos patirtis. Čikagiškė „Kultūra“, ištikimoji „Draugo“ palydovė, nejučia tampa savotišku kultūros istorijos metraščiu. Pamanau sau: gal tai jos svarbiausioji paskirtis... Kultūros istorija yra bendrosios istorijos intelektualioji sesuo. Ji keliauja vertikalėmis, žmonių gyvenimų viršukalnėmis, nužymėdama unikalius asmenybių išgyvenimus laike, kuris retai kada būna stabilus. Dažniausiai – permainingas ir dramatiškas.

Ką sako buvusių kartų bendralaičių ir bendrakeleivių patirtis? Kad jie, išmesti į svetimo gyvenimo terpę, anot Stasės Petersonienės, šiame numeryje rašančios apie Adomą Jasą, tapdavo juodvarniais, tik naktimis galėjusiais atvirsti žmonėmis. Bernardas Brazdžionis spaustuvėje dirbo linotipininku, Kazys Bradūnas skaldė akmenis, Kazimieras Barėnas stovėjo prie siūlų sukimo mašinų, Adomas Jasas maitino šeimą, plūkdamasis metalo fabrikuose. Juozas Kėkštas apie savo gyvenimą Argentinoje: „Buvau stiklium, audėju, kurį laiką dirbau cemento fabrike“. Henrikas Radauskas: „Teko jau būti darbininku metalo fabrike, pagalbininku prie statybos, dirbtinių gėlių presuotoju,... Čikagoj lanksčiau metalinius vamzdžius (baldams), o dabar trečias mėnuo dirbu pakuotoju didžiuliam Woolswortho sandėly, kur pakuoju plaktukus, kojines ir rašalą, šluotas, knygas ir kvėpalus...“ Po dviejų metų minėsime H. Radausko šimtmetį. Juodadarbiu pradėjo ir Marius Katiliškis, ir daugelis kitų, kurių čia neišvardysi. Kūrybai jie atsidėdavo naktimis, kai „atvirsdavo žmonėmis“.

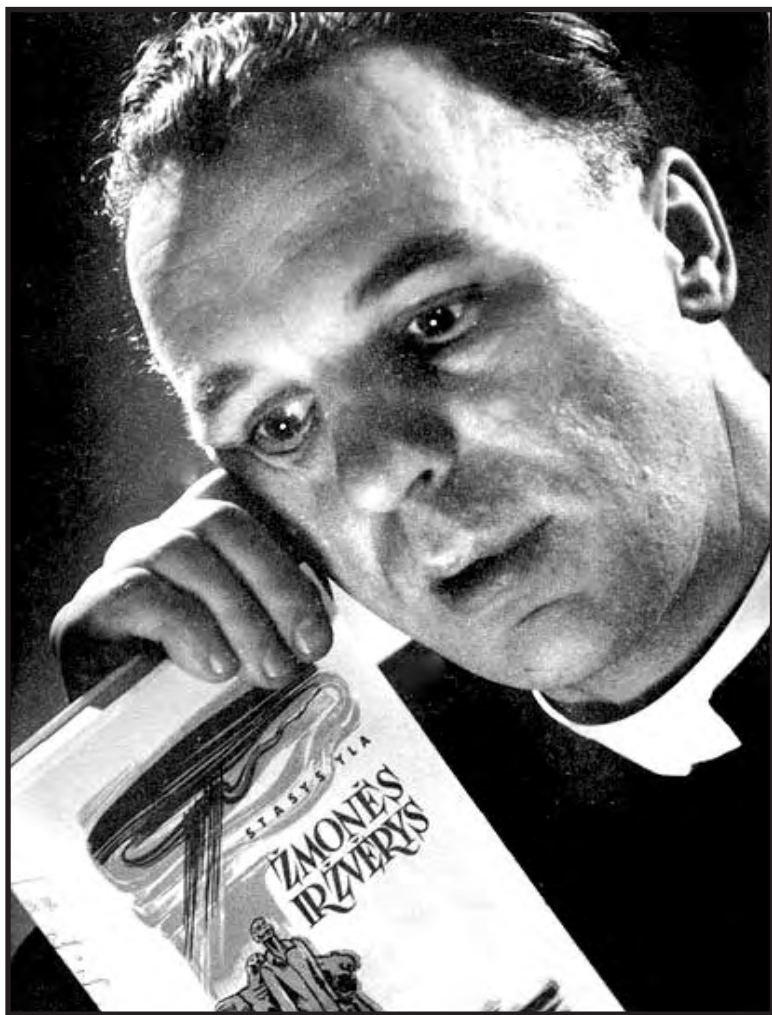
Šiandien šie žmonės priklauso kultūros istorijai. Tarp jų vienkartių buvo ir labiau likimo paglostytų, kuriems jau nuo pat pradžių neklauvo juodadarbio dalia. Profesoriavo Antanas Maceina, Vytautas Vardys, Adolfas Damušis. Lituanistinėse mokyklose, Amerikos universitetuose ir bibliotekose dirbo Jonas Aistis, Antanas Vaičiulaitis, Česlovas Grincevičius...

Karta keičia kartą, atpažindama ir perimdama prieš juos gyvenusiujų tradicijas ir mąstymo būdą. Arba paneigdama, kaip dabar vis rėksmingiau akcentuojama vis labiau modernėjančiame ir nuvertėjančiame pasaulyje. Ir tai, ką laiko akmenyje įrėžia istorija, tegul ir vienu, tegul ir ne visada giliu brūkšniu, išsaugo genetinė atmintis, be kurios ir pati istorija pavirstų tik netvarkinga faktų sanakaupa.

Aldona Žemaitytė

Kitame numeryje:

- Ona Voverienė. Lietuvos moters tapatybė.
- Lidija Šimkutė. Eilėraščiai.
- Domas Kaunas. Išeivijos bibliofilas J. K. Karazija.
- Mažoji „Kultūros“ anketa.

Stasys Yla su knyga „Žmonės ir žvėrys“.

Virpulytarsi silpna elektros srovė perbėgo ranką, kai kauliniu knygų išpjaustymo peiliu, kurį man paslaugiai perdavė Silvija, išpjaustinėjau Stasio Ylos plonytėlę eilėraščių knygą „Sutryptame kely“. Ji išleista 1947 m. Vokietijoje, o dabar 2008-tųjų sausis M. Mažvydo nacionalinėje bibliotekoje. Iki šiol tie eilėraščiai šioje knygelėje, vienoje iš pasaulin išleistų 300, gulėjo niekieno nevartyti, neskaityti. Jie atkeliavo per vandenyną iš Putnamo jau Lietuvos laisvės dienomis ir laukė akimirkos, kai aš atsiversiu pirmą puslapį ir pamatysiu dedikaciją, skirtą man nepažįstamam kunigui...

Mano ir jų susitikimas įvyko po 61 metų, kad Štuthofio kalnys, kaceto kankinys man išpasakotų savo širdgėlą, meilę ir viltį. Tą eilėraščių vainiką Stasys Yla užbaigia svajotu neišsvajotu „Grįžimu“.

Sudie! – ištarsi tu – mana vargų tremtis!
Aš vienas parkeliausiu parugės keliu –
žiedai palangėje jau greit pražys,
ir piemenėlis trauks palankę rageliu.

Sakysi – sapnas! Dieve, kaip gražu čionai!
Ramybė dvelks kleve ir beržo šakose.
Bučiuosi žemę – nūn ją pažinai
tarsi motulės veidą, glausdams rankose.

A.Ž.

Šio šeštadienio Kultūros turinys

- 1 psl. Aldona Žemaitytė. Vienalaikiai ir vienaminčiai.
- 2 psl. Vytautas Balčiūnas. Stasys Yla: kūrėjas ir žmogus.
- 3 psl. Ieva Šadzevičienė. Petronėlė Gerlikienė.
- 4 psl. Tylinčio Dievo akivaizdoje (pokalbis su Antanu Maceina).
- 5 psl. Pranas Visvydas. Persmelkta šiuolaikinio temperamento.
- 6-7 psl. Gediminas Indreika. Charles Pansirna – fotografas, įsirašęs į istoriją.
- 8 psl. Stasė Petersonienė. Savo paliktu žodžiu...

Redaguoja Aldona Žemaitytė

aldaze@gmail.com

Stasys Yla: kūrėjas ir žmogus

VYTAUTAS BALČIŪNAS

Audroms, liūtims ir vėjams

Gimimo šimtmetis yra kūrėjo asmenybei lemtingoji riba: arba jis įgyja nemirtingumo rangą ir išlieka nacionalinėje kultūroje, arba nugrimzta į amžinąją nežinią. Kunigo, publicisto, teologijos profesoriaus, rašytojo, kultūros istoriko ir filosofo Stasio Ylos, 1908 m. sausio 5 d. gimusio Luciūnų kaime netoli Kurklių, pačiam Anykščių rajono pakrastyje, šimtmetis skaudžiai tylus pačiuose Anykščiuose. Vienintelis įvykis, kurį prasmingai įvardijo „Anykšta” sausio 5 d. numeryje, – kūrėjo gimimo jubiliejaus išvakarėse Vilniuje įvykęs jo reikšmingos studijos „Šiluva Žemaičių istorijoje” pristatymas. Ir nors Pasaulio anykštėnų bendrijos svetainėje jau seniai buvo anonsuota žinia apie artėjantį Stasio Ylos šimtmetį, Anykščių kultūros institucijų skelbimuose apie įvyksiančius renginius nematyti jokios žinios apie šio kūrėjo atminimui skirtus projektus. Tad Luciūnų kaime prie kelio į Ukmergę 1991 metų gegužės pabaigoje per Pasaulio lietuvių rašytojų konferencijos Anykščiuose vykusius renginius S. Ylos gimtinėje pastatytas kryžius su saulės vainiku, pakartojantis JAV, Putname, ant rašytojo antkapinio paminklo iškalto kryžiaus siluetą ir taip prasmingu simboliu sujungiantis S. Ylos gimimo ir amžinojo poilsio vietas, dabar atrodo tik kaip būtis ženklas pats sau, arba audroms, liūtims ir vėjams.

Ar rajono bendruomenei, jai atstovaujančiai Tarybai, ar bent jau rašytojo gimtosios žemės kultūrininkams bei inteligentijai trisdešimties knygų autorius Stasys Yla šiandien nieko nebereiškia? Ar Štuthofo koncentracijos kalinio S. Ylos sukurta kaceto poezija „Sutryptame kely” ir gili kančios bei nužmoginimo studija apie tai „Žmonės ir žvėrys Dievų miške” pramogų ir gero gyvenimo ištroškusiai mūsų dabarčiai nieko nebesako? Ar ši tyla nėra dar vienas ženklas, kad pamažu atsiskoma pačių kultūros pagrindų, anykštėnų rašytojų kūryboje ikūnytų vertybių aktualinimo siekių, o metamasi į vesternizaciją? (Juk per nepriklausomybės metus Anykščiuose nebuvo sukurta nė viena nacionalinei erdvei skirta literatūros populiarinimo programa, o Anykščių šilėlyje suvešėjo vietos vyndarių gaminamų produktų pardavimų rinkodarai tarnaujanti Vyno šventė, keistai primenanti A. Baranausko poemoje minimą XIX a. pirmosios pusės anykštėnų nuopuolį, kai tik už grašius dėl gėralo buvo kertamas ir parduodamas Anykščių šventasis miškas.)

Stasys Yla priklauso Anykščių kultūros erdvei kaip didis kūrėjas ir asmenybė, lemtingomis aplinkybėmis parašytose knygose pratęsęs ir Anykščių kultūros tradicijos apmąstymą, ir ją sustiprinęs esminėmis įžvalgomis.

Mirties paunksmėj

Visada aplinkinius stebinęs gyvenimo vertinimo teigimu, gebėjimu nuolat atskleisti jo grožį, profesorius Stasys Yla kartu su Baliu Sruoga ir kitais garsiaisiais Lietuvos asmenimis 1943-1945 m. kalėjo Štuthofo konclageryje, bet net baisiausiomis aplinkybėmis nepalūžo. Mirties artumoje sukurtame eilėraštyje „Sutryptame kely” skaitome:

*Kaip smilgos pakely
sutryptos verkia dienos,
ir mintys lyg drugiai
mirties paunksmėj plazda.*

Beaugraja ir Protėliui
Kun. Kapit. Kazimierui Jankui
Yla - Yluvi
Kircheimas, 1947 m. gruodžio 2 d.

Stasio Ylos-Juozo. Yluvio autografas knygoje „Sutryptame kely”.

*O ilgesy nemaldomas,
tu saulėtų dienų vijokli,
kada padangėn šiaurės
grąžinsi mano vargą?*

Deja, gimtojon „padangėn šiaurės” S. Yla, ištrūkęs iš Štuthofo mirties zonos, jau niekada nesugrįžo. Iš Lenkijos jam pavyko išvykti į Vakarų Europą, vėliau – į JAV, kur netoli Bostono įsikūrusiame Putnamo vargdienių seserų vienuolyne jis dirbo kapelionu ir iki pat mirties 1983 m. ten kūrė ir skelbė vertingas teologijos, kultūros istorijos, psichologijos, filosofijos studijas, jaunimo sielovadai skirtas knygas, parengė kelis maldų rinkinius (vertingiausias ir šiandien nepralenkta maldynas „Tikiu Dievą”), parašė minėtus atsiminimus apie kacetą, daug rašė išeivijos spaudoje, būrė skautus ir ateitininkus, vadovaudamas jų vasaros stovykloms. Netoli vienuolyno ir Amerikos lietuvių archyvo ALKA esančioje giraitėje savo rankomis

Stasio Ylos atminimo kryžius Luciūnų kaime.

J. Junevičiaus nuotr.

pastatė septynkampę Mindaugo pilį, į kurią tarsi sudėjo visą konclageryje iškentėtą skausmą (bendradarbiams yra sakęs, kad tik baigus šią Mindaugo krikšto 700 metų sukakčiai pastatytą pilaite, jį pagaliau nustojo kamuoti kaceto klaikieji sapnai).

Prof. Viktorija Daujotytė 1991 m. Anykščių muziejuje surengtame S. Ylos kūrybos vakare, aptardama jo kaceto poeziją, teigė, kad mirties zonoje poeto sukurta ir Juozo Yluvio vardu paskelbta „kūryba pirmiausia yra dvasinis, moralinis aktas (...), kuriuo liudijamas žmoniškumas, žmoniškumo kultūros išlikimas pačiomis ekstremaliausiomis aplinkybėmis”. Profesorės mintim, svarbus yra S. Ylos kaceto poezijos rinkinio „Sutryptame kely” „kuklus, neeksponuotas paskyrimas draugams: pagerbti, prisiminti, padėkoti. Ne savęs, o kitų akcentavimas. Savęs susiejimas su kitais meilės pareiga – juk pagerbimas, prisiminimas, padėkojimas yra veiksmas, diktuojami meilės. Iš meilės lauko niekas niekur neišeina”, jame lieka ir tie, kas jau išėjo „į amžinąją laisvę” pro konclage-

rio kamina. Ir atsiminimų apie Štuthofo konclagerį knygoje „Žmonės ir žvėrys” S. Yla dėmesį sutelkia į tuos, kurie buvo šalia, kurie kentėjo nežmoniškas kančias. Išsamioje nužmoginimo studijoje kunigas S. Yla atskleidžia, kaip „nekaltus ir kankinamus keitė kančia, kaip ji keičia kiekvieną žmogų arba sulaužo”. 1971 metais Niujorke išleista ir anglų kalba S. Ylos knyga, pavadinta „A Priest in Stutthof” (Kunigas Štuthofe), tapo svarbi XX a. vidurio katastrofų analizei pasauliniu mastu ir yra cituojama kaceto tyrimų studijose.

Diena yra kelias

Teologijos profesoriaus Stasio Ylos įtaka buvo akivaizdi Anykščių parapijos klebono, monsinjoro Alberto Talačkos pasaulėvokai. Šių eilučių autoriui monsinjoras yra ne kartą pasakojęs apie jam taip brangų kunigo Stasio Ylos modernumą, jo uždegantį teologinį radikalizmą, ypatingą asmenybės įtaigą, patirtą tiek per karą studijuojant teologiją Kaune, tiek analizuojant profesoriaus knygas. S. Ylos skelbta ekumeninė pilnutinės katalikybės idėja (ji prieškaryje publikuota ir studijoje „Siauroji ir pilnutinė katalikybė”) lemtingai paveikė monsinjoro A. Talačkos požiūrį. Ji reiškėsi monsinjoro asketiniu kuklumu, ypatingu kultūros ir meno vertinimu, kryptingomis pastangomis net ir okupacijos sąlygomis Anykščių šventovę praturtinti vertingais profesionalių menininkų kūriniais (R. Idzečio, A. Mackelaitės, V. Žuko, V. Vildžiūno, J. Meškelevičiaus ir kt. autorių darbai), bendravimu su intelektualais, išmintingomis homilijomis. Monsinjoras šią profesores V. Daujotytės Anykščiuose pasakytą mintį apie S. Ylos pasaulėžiūrą laikė esmine: „S. Ylos gyvenimo ideologija yra mylinčio, mokačio, vedančio žmogaus ideologija. Kaip tokia ji gali būti svarbi (net atraminė) ir kitokios pasaulėžiūros žmogui”. Dažnai skaitydavęs Ylos maldyną „Tikiu Dievą”, monsinjoras A. Talačka rytais pakartodavo S. Ylai ir jam pačiam taip svarbią kardinolo Romano Gardini rytinę meditaciją: „Dieną galima pradėti ir be pradžios, be minties, be valios. Tada iš viso nebus diena, o tik laiko atbraila. Betgi diena yra kelias; ji nori turėti kryptį. Diena yra kūriny; ji reikalauja aiškos valios. Diena yra giesmė; ji šaukiasi tyros intencijos. Diena yra visas tavo gyvenimas. Tavo gyvenimas yra toks, kaip tavo diena.”

1991 m. gegužės pabaigoje pašventindamas S. Ylos gimtinėje kryžių, monsinjoras sakė jaučiąs begalinį dėkingumą Dievui, kad taip galėjo pagerbti mylimo profesoriaus atminimą, ilgai dėkojo Juozui Ratautui už šį kilnų darbą, jautėsi laimingas, pakylėtas. Savo bibliotekoje jis buvo surinkęs nemažai S. Ylos knygų, kurios dabar saugomos Anykščių rajono savivaldybės Liudvikos ir Stanislovo Didžiulių viešojoje bibliotekoje.

Anykštėnų veidai ir vardai

Stasio Ylos kultūrologiniuose darbuose apmąstyta ir anykštėnų rašytojų kūryba, įdėmiai svarstyta jų pasaulėžiūra ir kūrybos santykis, aptarta sudėtingo laiko nulemta asmenybių drama. Didžiausias Anykščių kultūros kūrėjas Antanas Baranauskas Stasio Ylos studijoje „Vardai ir veidai mūsų kultūros istorijoje“ (Chicago, 1973 m.) pavadintas „lietuviškuoju genijumi“ (skyrus „Liaudies kultūros kėlėjai“), kurio asmeninė nepriklausomybė buvo lemtingai svarbi Lietuvos išsilaisvinimo procesuose. S. Yla šioje studijoje teigia, kad istorija klastojama, kai „Aušrai“ pripažįstamas tautos atgimimo kėlėjas, o Jonui Basanavičiui tautos patriarcho vardas. S. Yla mano, kad svarbiausioji figūra tautinio judėjimo istorijoje yra Antanas Baranauskas, o jo asmeninė nepriklausomybė „*lygiai galėjo nuvesti į katorgą, kaip ir į vyskupo kėdę*“.

Asmenybių religinius lūžius analizuojančioje studijoje „Dievas sutemo-se“ (Torontas, 1984 m.) randame skyrių, pavadintą „Jonas Biliūnas džiaugiasi atgavęs sielos ramybę“. Apmąstydamas rašytojo Biliūno tikėjimo krizę ir jos įveikimą, S. Yla svarsto psichologines aplinkybes, taip pat nulemtas ir rašytojo anykštietiškojo charakterio, pastebėdamas, kad „*anykštėnai, manding, savotiški aukštaičių zanavykai: ramesni ir lėtesni, santūrūs ir kiek išdidūs. Iš seno jie nešė savo galvas aukščiau už kitus, nes buvo karališkieji ūkininkai ir turtingesni savo žemėmis. Anykštėnai buvo žinomi ne tik savo 'honoru', bet ir alumi, dainom ir gražiom merginomis. Daug jie nekalba, bet visada pasiruošę kalbėti ir kalba sklandžiai, sodriai, nuširdžiai*“. S. Ylai atrodo, kad anykštietiškas Biliūno „noras būti pačiu savi mi“ atvedė jį prie tikėjimo kaip žmogaus likimą persmelkiančios metafizikos gyvųjų šaltinių. Išvalgiai knygoje apmąstomas ir dar vienas Biliūno pomirtinės dramatos epizodas, kai kūrėją tarybų valdžia interpretavo sovietiskai, iš jo skelbiamų raštų išimdama tekstus, kuriuose rašytojas atskleidžia sugrįžimą į tikėjimą, pristatydamą didįjį humanistą kaip netikintį tamsybių ir prietarų demaskuotoją (skyrelis „Nukryžiuotas ir susovietintas“).

„Tolyn į laiką – gilyn į gelmę“

Paskutiniai du dešimtmečiai JAV Stasiui Ylai buvo ypač produktyvūs. Be jau minėtų darbų paskelbtos didelės apimties studijos „Moderni mergaitė“ (1964 m. 1967 m.), „Šiluva Žemaičių istorijoje“ (Bostonas, I dalis, 1970 m.), „Jurgis Matulaitis“ (Putnamas, 1977 m., pakartota Lietuvoje 1993 m.), „M. K. Čiurlionis: kūrėjas ir žmogus“, „Lietuvių šeimos tradicijos“ (Chicago, 1978 ir 1985 m.). Bet visuomenės, ypač jį taip mėgusio jaunimo, akyse S. Yla pirmiausia tebebuvo ypatingo patrauklumo asmenybė, su kuriuo bendravimas teikė nepaprasto džiaugsmo ir įkvėpiančio taurumo. Kaip kažkada Vaižgantas – visiems savas, artimas, brangus. Kaip dar labai neseniai visai Lietuvai monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas. Asmenybės šviesa išskyrė kunigą S. Ylą kaip gyvenimo kūrėją – vedantį, jungiantį, atnaujinantį. Ir kviečiantį mus viltingai žengti „tolyn į laiką – gilyn į gelmę“. □

Petronėlė Gerlikienė – siuvinėta lietuvių liaudies dvasia

IEVA ŠADZEVIČIENĖ

Ar galima išjausti dainą, meno kūrinyje įkūnyti lietuvių liaudies dvasią bei iš jos kilusius mitus ir pasaulio pajautą? Petronėlės Gerlikienės (1905-1979) siuvinėtų aplikacijų kūriniuose – tiesiog monumentalų mastelių kilimuose – ši dvasia ne tik juntama, bet ir spinduliuojama. Šiuo metu Čikagos kultūros centre, Michigan Avenue Galleries, veikiančioje Petronėlės Gerlikienės kūrinių parodoje „Mitai ir kasdieninės istorijos siuvinėtuose kilimuose“ (2008.01.12-2008.04.06) eksponuojami liaudies menininkės darbai, atkreipė ne tik lietuvių dėmesį. Jie sudomino ir amerikiečių meno žinovus.

Drąsiai, itin savitai, be galo atvirai siuvinėti kilimai, kai kur dar ir padažomi, atspindi vidinį P. Gerlikienės pasaulį. Unikalus kūriniai dekoratyviomis spalvomis, kruopščiu siuvinėjimu neitelpa į jokių apibūdinimo rėmus, nesislėpdami už kokių nors meninių srovių įtakų. Jie tiesiog byloja apie gilų kūrybinį potencialą.

Petronėlė Gerlikienė čia perkelia savo pasaulį – sąmoningai ir daugiausia sąsąmoningai – pasirinkdama spalvas, siuvinėjimo būdus, faktūras, aplikacijas, kompozicijas. Jos siuvinėtose aplikacijose dažniausiai dominuoja keli objektai: tai medžiai ir žmonės, kartais atsiranda ir gyvūnų („Subatos vakarėly...“, 1975–1976). Žmonės dažniausiai yra įsitraukę į kokią nors veiklą: šokimą, grojimą muzikos instrumentais („Dainų šventė“, 1974-1976), sezoninius darbus (lapų deginimas: „Klevas“, 1973). Visa veikla neatsiejama nuo šalia, gamtoje, augančių augalų, daugiausia medžių („Raudonas medis“, 1977). Medis tampa dominante ir kūrinyje „Klevas“, 1973.). Čia pilkšvame fone „šviečia“ jau pageltę, paraudę lapai, sudarydami kontrastą su vienu dar likusiais žaliais, kitur jau krentančiais ryškiai raudonais ar rudais, sudžiūvusiais lapeliais. Siuvinėdama P. Gerlikienė sugeba išgauti ir pustonius, natūralų šviesos mirgėjimą. Medžio kamienui taip pat skiriamas didelis dėmesys: jis išmargintas rievėmis, įtrūkimais ir drevėmis.

Neatsiejamas žmogaus (žmonių) ir medžio ryšys atsiskleidžia ir kūrinyje „Vyras ir moteris“ (1975). Šiame darbe, šalia vyšnių medžio (uogos tarsi prašosi nuskintos nuo plokštumos), gražiai sustatytos vyro ir moters figūros. Mes turime medį, „Ievą“ ir „Adomą“ – trūksta tik klastingosios gyvatės. Priešingai Vakarų Europos dailėje pamėgtiems standartams, „Ieva“ čia išsiuvinėjama apšvilvusi tamsia suknute ir rankoje laiko ne obuolį, bet melsvų gėlyčių (gal rugiagėlių?) puokštę. Tuo tarpu „Adomas“ paliekamas nuogas, lyg susigėdęs, laikantis sunertas rankas, vos prisidengęs medelio/krūmelio lapais, ir nė viena vyšnia nenuskinama... Toks „naujoviškas“ senų mitų,

Petronėlė Gerlikienė. Vyras ir moteris. 1975

Biblijos istorijų traktavimas žiūrovams suteikia galimybę iš esmės pajusti atvirą ir drąsą P. Gerlikienės kūrybą.

Liaudies menininkės išraiškingai siuvinėtos figūros įkomponuojamos abstrakčiuose fonuose, kartais net šventiškai blizgančiuose auksine spalva („Dainų šventė“ (1974-1976), primena ankstyvųjų viduramžių, romaninio stiliaus figūras: čia dingsta perspektyvos dėsniai, žmogaus anatomijos vaizdavimo taisyklės, bet išlieka stipri, skriejanti lietuvių liaudies dvasia. Vienur muzikantai groja polką, verčiančią šokėjų kūnus judėti pašėlusiu ritmu (vienos dalyvės bateliai netgi virsta baltais balandžiais), kitur – berneliai mojuoja skrybėlėmis, lyg pradėdami šokti kepurinę.

Parodoje „Mitai ir kasdieninės istorijos siuvinėtuose kilimuose“, Čikagos kultūros departamento, Čiurlionio dailės galerijos ir Lietuvos Respublikos generalinio konsulato Čikagoje dėka, tokia savita Petronėlės Gerlikienės kūryba yra pristatoma čikagiečiams ir miesto svečiams. Liaudies menininkės pasaulis, išjaustas originaliuose siuvinėtuose kilimuose, suskamba kaip naujas ir įdomus akordas pasaulio dailės kontekste. □

Petronėlės Gerlikienės kūrinių paroda, Michigan Avenue Gallery, Čikagos kultūros centre.

Jono Kuprio nuotr.

Tylinčio Dievo akivaizdoje

Ištrauka iš Tatjanos Maceinienės pokalbių su filosofu Antanu Maceina

Chrestomatinė A. Maceinos frazė, kad „Šioje žemėje mes esame visados tik pakeliui – *in via*“ pasirinkta naujausios Tatjanos Maceinienės knygos „Kurgi, mirtie, tavasis geluonis?!“ (Margi raštai. Vilnius. 2007) epigrafu. Ši knyga – tai T. Maceinienės pokalbiai su filosofu Antanu Maceina apie mirtį. Tituliniame puslapyje pažymėta, jog knyga skiriama A. Maceinos šimtosioms gimimo metinėms. Knyga sukonstruota įdomiu principu: autorė pateikia klausimus menamam pašnekovui ir parenka atsakymus iš A. Maceinos filosofijos veikalų, laiškų, dienoraščio. Kalba su kasi apie mirtį ir jos esmę, apie mirties baimę ir žmogaus elgseną mirties akivaizdoje, apie amžinybę ir nemirtingumą. Tai ketvirtoji T. Maceinienės knyga, skirta žymiajam uošviui. (2000-aisiais metais Tatjana išleido knygą „Pašauktas kūrybai. Antanas Maceina: filosofo asmenybės interpretacija“, 2001 m. sudarė A. Jasmanto (Maceinos) poezijos rinkinį „Klajūnas“. 2004 m. išėjo jos „Pradžioje buvo žodis. Pokalbiai su A. Maceina-Jasmantu apie poeziją“.

Stebina šiemetinės knygos autorės kruopštumas, kantrybė ir išradingumas, atrenkant citatas iš A. Maceinos filosofinių veikalų „Jobo drama“, „Religijos filosofija“, „Saulės giesmė“, „Dievas ir laisvė“, „Krikščionis pasaulyje“ bei kitų, iš „Dienoraščio“; mokėjimas palaikyti „pokalbį“ citatomis, t.y. filosofo mąstymų ištraukomis, priderinti jas prie savo klausimų, sukuriant gyvo pokalbio iliuziją. 1981 m. pradžioje A. Maceina laiške marčiui rašo: „*Jei būtume kartu, išeitume kur nors į rudeninius laukus, truputį ūkanotus, ir kalbėtume kalbėtume be galo, ir praeitų liūdesys, nes pasidalytas rūpestis ar skausmas yra jau pusinis. Bet dabar<...> iš tolo Tave galiu guosti tik vokiečių poeto R. M. Rilke's posmu, kurį esu šitaip lietuviškai išsivertęs:*

*Ir krinta lapai, krinta... Ir atrodo,
Kad iš dangaus jie kristų sodų...
Ir Vienas tik yra, kur šį kritimą
Švelniai ant savo delno ima.*

Mintis, kad kiekvienoje mūsų situacijoje tasai Vienas Vienintelis mus krintančius ant savo delno pasigauna ir laiko, neleidamas sudužti – ar ši mintis neteikia paguodos? Nėra mums tokios situacijos, kurioje žmogus neišvengiamai žlugtų...“

Ir kaipgi čia neprisiminsi Maceinos – poeto Antano Jasmanto, kurio du eilėraščiai šia proga labai pritiktų.

Giedra

*Tai kas, kad žemė apsiverkus,
Kad šiandien ūkaną jos kloniai pučia
Atėjo ji, ir pakalnučių
Pluoštelį man įmerkus,
Auksiniais žiburėliais pažiūrėjo
Tik paslapčia.
Ir debesys jau praretėjo,
Ir kertėje sulinkusių šešėlių nebėra.
Už lango lietūs tuoj nurims.
Aš vėl vadinsiu vienumą gera
Manąja seserim.*

Brebersdorf, 1945.05.05

Paklydėlis

*Langinės šiąnakt taip neramios!
Lyg dykumų benamiuos,
Išdegintuose plotuos
Paklydėlis namų ieškotųs.*

*Paklysti - mūsų dalia. Ieškoti?
Tai troškulys be šalto lašo.
Ant smėlio vėjas rašo, rašo
Ir, vėl užpustęs, pradeda raudoti.*

1985.05

Šiuos du eilėraščius skiria 40 metų laiko tarpas, jie žymi filosofo Antano Maceinos, savo poe-

ziją pasirašinęjusio Antano Jasmanto vardu, poetinės kūrybos pradžią ir pabaigą. Jie paimti iš 2001 metais išėjusio „Klajūno“. Šis rinkinys sudarytas iš iki tol neskelbtų ir vėlyviausiųjų metų poetinės A. Maceinos kūrybos. Jį skaitant ryškėja, kad ši knyga yra tarytum tąsa dviejų ankstesniųjų A. Maceinos-A. Jasmanto poezijos knygų „Gruodas“ (1965) ir „Niekad ne namolei“ (1980). Jis paliudija, kad poeto A. Jasmanto kūryba buvo vientisa, kaip vientisa buvo ir veikalais gausi A. Maceinos filosofija. Šiuose dviejuose eilėraščiuose susitinka egzistencine metafizika grįstas filosofo mąstymas su emocinio krūvio sklidiniais, nostalgikais poeto dvasios virpesiais. „Paklydėlis“ tarsi užskliaučia gyvenimą žmogaus, kurio filosofijoje daug vietos skirta mirties temai (A. Maceina mirė 1987 m. Vokietijoje). Poetas Marcelijus Martinaitis taikliai apibūdina jame atsispindusį skaidrų A. Maceinos kūrybos tragizmą: „*Tose aštuoniuose eilutėse sutelkta išeivio, benamio, išklydėlio į laiko dykumas drama, būdinga mums, istorijoje ieškojusiems namų, užuovėjos. Ant smėlio rašantis ir raudantis vėjas gražiai susišaukia su žinomu Šventraščio motyvu, o lietuvių etninėje kultūroje su raudančiu Dievu – mediniu pakelių rūpintojėliu. Čia ir kitur A. Jasmanto klajūno, išklydėlio, paklydėlio kely dažnai pasigirsta sakralinės ištarmės, kaip jos skambėdavo medinėse Lietuvos kaimo bažnyčiose, lyg šalia visada būtų Nematomasis.*“

Iš aštuntojo pokalbio „Apie nelaimingą žmogų“

Antanas Maceina. Mirties problema – štai kur religijos šaknis. Deja, šios šaknies filosofija nepasiekia, nes neatsako, ar žmogus būna ir po mirties. Jei mano mirtis yra manęs kaip Aš – būtybės galas, tuomet mano santykis su Būtimi man yra daugiau negu abuojas: jis yra apgaulus ir todėl atmestinas. Santykis su Būtimi kaip buvimo grindėja gali užsimegzti tik tada, kai mano buvimas yra man amžinai laiduotas.

Tatjana Maceinienė. Tačiau tuo niekas nėra tikras.

A.M. <...> to niekas nežino. Užtat čia esama laisvės tikėjimui ir netikėjimui, religijai kaip palaimai ir religijai kaip apgaulėi. Šia prasme ir rašiau <...>, kad man tikėjimas – bails rizika: mes galime būti apsisprendę už niekį. Štai kodėl, mano pažiūra, filosofija kaip interpretacija *logine būtinybe* veda į Dievą, bet neveda į religiją, kadangi neveda į mano pomirtinį buvimą; pomirtinės metafizikos nėra. Gi egzistenciškai svarbiausia yra ne tai, ar Dievas yra, bet tai, ar aš esu amžinas savo buvimu kaip Aš, kaip Antanas. Negalint į tai atsakyti filosofiskai, loginis kelias į Dievą darosi blankus ir net bereikšmis.

T.M. Tai suprantama, juk Dievas, pasak Jūsų, yra nesuvokiamybė, paslaptis.

A.M. Taigi... <...> Gal čia ir glūdi kažkokia beveik įgimta atgrasa visam tam, kas Dievop eina logikos keliu. Radus Dievą šio kelio gale, dar anaipol nerandame laido, kad mirštant nežūstama visiškai. <...>. T. de Chardin atgrasė mane nuo savo teorijų kaip tik tuo, kad jam esą vis tiek, ar jis po mirties buvosias, ar nebuvosias: Horacijaus „non omnis moriar“. Aš spjaunu į visus die-

Antanas Maceina

vus ir dieveklius, jei esu tik dalelė, iš kosmoso išnirusi ir į kosmosą grįšianti. Žinoma, šią mintį galima apgręžti teigiant, kad Dievo buvimas esąs pagrindas žmogaus nemirtingumo. Dievui nesant, apie nemirtingumą nebūtų galima iš viso kalbėti. Tai tiesa. Tačiau vien Dievo buvimo irgi neužtenka, kad sueičiau su juo *santykį*, jei mano amžinas likimas man nėra laiduotas. Šios dvi problemos yra susijusios neatskiriamai, ir antroji iš jų egzistenciškai yra vyraujanti. Nes Dievo buvimo atskleidimas mirties tikrovės anaipol nepašalina, o tuo pačiu nepašalina nė galimybės mirtimi žlugti galutinai. Tuo tarpu anas mūsų minties kelio gale „sėdįs“ ir mūsų „laukiąs“ Dievas netaria apie tai nė žodelio. Filosofija nutyla, bet ir Dievas tyli.

T.M. Tad ką mums daryti šio tylinčio Dievo akivaizdoje?

A.M. Mes laisvi <...> akivaizdoje tylinčiojo Dievo. <...> Dievo prabildinti sava metafizika mes negalime. Mes negalime Jį pasiklausti savos mirties reikalu. Čia, be abejo, tuojau atskuba *teologas*, nešinas po pažastimi Apreiškimo ritinėliu, ir jį išvyniojęs skaito mums Dievo žodį – visokiu reikalu. Kaip gražu: turime atsakymą į viską, taigi ir į pomirtinio likimo klausimą. Tačiau *kad* Dievas kalba, kaip tvirtina teologas, ir ką jis kalba, mes galime tik *tikėti*, vadinasi, laisvai apsispręsti, kad tai *Dievas* kalba, ir laikyti *tiesa* tai, *ką* Jis kalba. <...> niekur nesame tokie laisvi, kaip Dievo akivaizdoje, akivaizdoje šio tylinčiojo Dievo. *Nežinome*, ar buvosime po mirties. Užtat *tikime* ir *pasitikime* <...> Dievu.

T.M. Vadinasi, mes tikime tik todėl, kad norime gyventi amžinai. Bet ar gyvensime – to mes nežinome ir niekada nesužinosime. Gaila. Tačiau mes esame laisvi. Beje, ar istorijos drama nėra žmogaus laisvės drama? Juk daugelis žmonių savo laisvu apsisprendimu nusigręžė nuo Dievo, ir šis nusigręžimas turėjo, kaip matome, katastrofiškų padarinių.

A.M. Apsisprendimas už Kristų ar prieš Jį yra pirmiausia giliausias žmogiškosios širdies dalykas. Bet jis niekad neišlieka paslėptas sieloje: *jis objektyvuojasi*.

T.M. Ir jo objektyvacijos dažnai baugina – tai pikti darbai ir poelgiai, nors, žinoma, esama ir gerų. Tačiau, atrodo, pikty, viską griaujančių kur kas daugiau. Tad ir pasaulio galas yra neišvengiamas.

A.M. <...> gamtos tvarkoje nugalėtojas yra

piktybė, antgamtės tvarkoje – gėrybė, ir šita įtampa yra gamtinės tvarkos suirimo priežastis. Pasaulio galas nėra joks atskiras veiksmas iš šalies, bet tai nuolatinis istorijos žygiavimas į nuolat augantį pasidavimą piktybės vergijai. <...> istorija yra <...> besitęsiantis ėjimas į visuotinį sugriuvimą.

T.M. *Tai dramatiška.*

A.M. Šios dramatos atomazga yra pesimistinė, tačiau ne ta prasme, kad žmogus negali išvengti ateinančio galo, bet kad žmogus pats jį paruošia savo laisvu ir sąmoningu apsisprendimu.

T.M. *Ar tai nereiškia, kad optimizmui pagrindo nėra?*

A.M. Žmogiškasis buvimas žemėje yra pats laikinumas. Krikščionybė kaip tik tai skelbia. Apreiškimo vaizduojamame gyvenime anapus žmogaus amžinoji *esmė* randa taip pat amžiną pasireiškimą *buvime*. Šia prasme krikščioniška istorijos samprata iš pagrindų yra *optimistiška ir skelbianti gyvenimą*. Ji nelieka ištikima žemei, bet tik šiai neperkeistai, praeinamai, pikta žemei. Ji skelbia betgi *naują žemę* (plg. 2 Pt 3, 13; Apr 21, 1), kuri kyla ne kaip gamtinės raidos ir tobulėjimo galutinė išdava, bet kaip dovana iš viršaus, Dievo

kūrinys, malonė. Krikščioniškos istorijos sampratos optimizmas remiasi ne tik žmogiškojo genijaus kūrybine galia, bet remiasi iš esmės Dievu, Kūrėju, kuris žmogų „visoje jo didybėje nuostabiai sukurs ir dar nuostabiau atnaujins“. <...> Krikščionybė sykiu skelbia antgamtinės gėrybės galutinę ir amžiną pergalę prieš piktąsias jėgas ir galybes: „Mirties daugiau nebebus; nei dejavimo, nei skausmo, nei skausmo nebebus daugiau“ (Apr 21, 4)

T.M. *Tačiau tuo būtinai reikia tikėti. O Jūs ne kartą sakėte, kad Jums tikėjimas – baisi rizika. Atrodo, kad ir Jūs, netgi Jūs kartais abejojate ta gražia ateitimi, ta nauja žeme, kurią skelbia Krikščionybė?*

A.M. Tu tiek vilčių dedi mane. <...> Tu manai, esą aš suradęs tikrąjį kelią ir jį rodam kitiems; Tu lauki iš manęs pastiprinimo, paaiškinimų, paramos. <...> Nepamirški <...>, kad ir aš esu paprastas, silpnas žmogelis, kaip ir visi kiti; kad ir manyje pilna visokių ydų, klaidų bei silpnybių; kad ir aš turiu aibę abejonių bei neaiškumų, kurie ir liks neaiškumai lig pat mirties.

T.M. *Sakėte, kad visi mes esame keleiviai žemėje...*

A.M. Iš tikro taip <...>. Tik reikia išlaikyti keleivinę dvasią, kad atėjus laikui nė kiek neabejotum <...> keliauti tėvynėn, o dar labiau — kad atėjus pastarajai valandai nebūtų sunku palikti šios žemės anos amžinosios tėvynės naudai. Šioje žemėje mes esame visados tik pakeliui – *in via*.

T.M. *Pakeliui į amžinąją tėvynę? Juk taip norisi žinoti, kokia ji bus – šio kelio pabaiga ir kur mes iš tikro keliaujame. Kur mes keliaujame?*

A.M. Mūsų, gyvųjų, kelio pabaiga labai neaiški, ypač šiame galvą pametusiame, sujukusiame dabarties pasaulyje. Kažkoks siaubas kybo ant žmonijos, ir visi vaikščioja suklusę, truputį susikūprinę... Tik tie ramūs, kurie iškeliaavo keliais be kelrodžių, „ir niekas niekas nepaklydo“.

T.M. *Ir Jūs nieko daugiau nepridursite?*

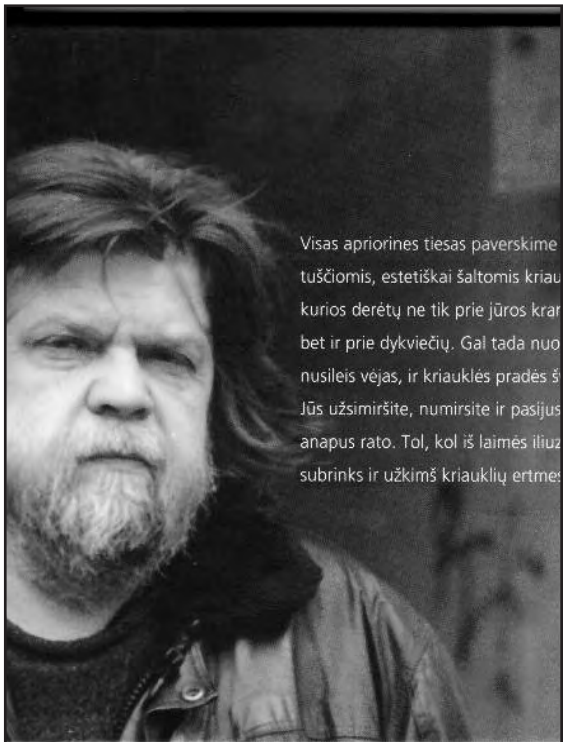
A.M. Viena tik norėčiau čia pastebėti: yra *Aukščiausioji Meilė*, kuri regi mūsų padėtį ir todėl nereikalauja nieko. <...> Aukščiausioji Meilė trokšta tik mylinčios širdies, tik ištikimo atodūσιο, visa kita paliekant Jai pačiai išnarplioti ir ištiesinti. <...> Visi keliaujame visais keliais į tą patį tašką – aną Aukščiausiąją Meilę. □

Persmelkta šiuolaikinio temperamento

PRANAS VISVYDAS

Lietuvos poezija yra padūkusiai gaji. Su vis turtejančia kalba, įvairia pasaulėvoka. Išradinga. Nevengia iracionalumo. Kartais nai-vi, sąmojinga. Stoiška. Ir kuriama gerai įvaldyta forma. Dainiai skuba dauginti rinkinius, vieni kitus aplenkdami originalumu. Neretai šokiruoja skaitytojus viena ar kita nešvankybe, tarsi pabrėždami, kad ir tie dalykai priklauso mūsų tikrovei. Vis dėlto rami tradicinė lyrika kažkaip sutaria su triukšmingu avangardu. Demokratijoje visiems yra vietos. Lietuvių kalba klesti, nepaisant didėjančio svetimžodžių balasto.

Siūlau susipažinti su pusiau avangardišku poetu Romu Daugirdu, gimusiu 1951 m. Vilniuje. Ten

Visas apriorines tiesas paverskime tuščiomis, estetiškai šaltomis kriaukunios derėtų ne tik prie jūros krantų bet ir prie dykvičių. Gal tada nuo nusileis vėjas, ir kriauklės pradės švilpinti. Jūs užsimiršite, numirsite ir pasijus anapus rato. Tol, kol iš laimės iliuz subrinks ir užkims kriauklių ertmes.

Aliaus Balbieriaus fotonuotraukoje Romas Daugirdas.

pat jis baigė psichologijos mokslus, išleido kelias poezijos knygas. Anot literatūrologės Erikos Drungytės, „jo kūriniams būdinga antilyrinė programa (...) pabrėžiamas šiurkštumas kaip prieštara perdėtam jausmingumui“.

Jo naujausiame rinkinyje „Laisvas kritimas“, kurį pernai išleido Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, „šiurkštumo“ randu tiek, kiek ant nuvažinėto gatvės asfalto. Jei vyrauja, tai tik keistokų metaforų, įvaizdžių jungtys, dėstomos normalia išsilavinusio žmogaus kalba. Eilėraštyje „Rožės“,

po įvairių ketinimų pakeisti gyvenimo būdą, poetas ryžtasi: atsistoti ant rankų slopinant sveiko proto režisūrą ir nusivyti tuščią troleibusą piko valandą lyg jis išvežtų gulbę mirstančią į avariją už kampo (p. 50).

Įdomi ir kūrinio „Realumo eilutė“ pradžia, kur drąsi ištęsta figūra sukelia ir poetinį išpūdį, ir byloja išmintimi:

Gyvenime yra daug realių dalykų pavyzdžiui padėklas ant kurio išnešami svaičiojimai apie gyvenimą ir jūra kuri išlaistoma pakeliui į miegamąjį – gera būtų užmigti jai ošiant (p. 67)

Arba trečios dalies eilėraštis „Programa“ prasideda:

Išmaudyk mane savo ašarom lyg algoritmais veiklos ir kelių sutrumpink iki pirštų trijų kombinacijos ir kad šluota tarp kojų taptų vairalazde o širdis tabaluotų lyg amuletas užkalbėdama properšų dykvietes (p. 78)

Jaučiame, kad šiose eksperimentinėse eilėse lyrinė intonacija nėra dingusi.

Nusiminimas, man regis, yra įgimtas lietuvių poetams. Štai mintys iš „Aktoriaus trenazo“:

Nusimink kaip vietinė karvė svetima-me krašte pilvu nuslydus nuo kalniuko nors buvo ne žiema kaip poetas suvalgęs eilėraščių rankraščius (...) kaip girtuoklis sudaužęs vienintelį alaus butelį kaip pirma banga kai ją atsiveja antroji ir pagarbiai nesustoja ir t.t. (p. 44)

Tokios palyginimų litanijos yra mėgstamos siurrealistų poezijoje. Išbraukus „kaip“, palyginimai tampa aforizmais. Kadangi Daugirdas nevar-toja kablelių, jo sintaksė vietomis užsikerta. Sakiniai susilieja. Sunku suvokti kas kaip. Tačiau po kelių skaitymų migla išsisklaido. Bet pasitaiko ir tokių vietų, kur prasmės ir nereikia. Įtaigai ar net žavesiui pakanka žodžių slinkties skambesio, įdomios metaforos. Kad ir eilėraštyje „Išsikraustymo pradžia“:

Banguojančiai ir pratisai lyg alpulys lyg nesi-baigianti dejonė lyg

meilė moteriai iš nuotraukos veria išsikraus-tymas iš apgyventų

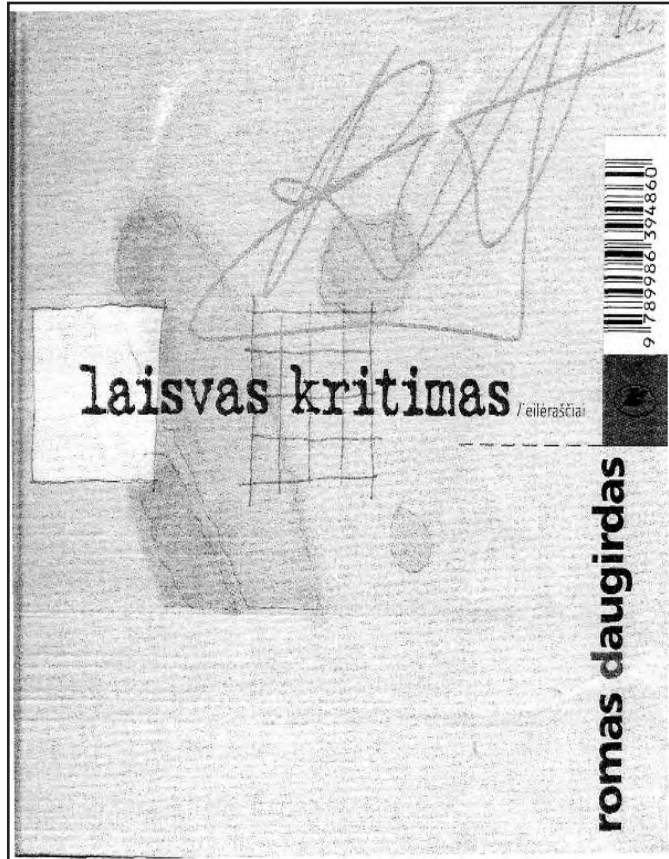
teritorijų perlaužto nugarkaulio iš proto ne-naudojamo beveik

iš šokių aikštelių įrėmintų ringo kanatais iš visur kur galėjai

matyti ir jausti (p. 79)

Arba šitokia vaizdinga pastraipa kūrinyje „Vaizdo papildymas“:

„Ruduo. Beveik statiškas. Vidury pievos stovi (guli, klūpo) nėsčia / moteris. Bet to mažai. Šalia jos daug obelių. Ant jų – daug obuolių. / Ir vienas rengiasi kristi žemėn“ (p. 73)

Romas Daugirdas, be kelių išimčių, savo prozinio eilėraščių užpildo puslapį ar tik jo pusę. Lyg ir primena Henriko Radausko kūrinis proza rinkinyje „Žiemos daina“. Žinoma, juos skiria daugiau negu penkiasdešimtmetis ir toji Radausko gyvastinga ekspresija bei kablelių vartojimas. Nuotaikomis Daugirdas juk yra nūdienos žmogus. Kultūrine-istorine erudicija bent šioje knygoje nespūošia. Nelinksta ir į kokį sapningą misticizmą. Jam pakanka absurdiškų, nuo tikrovės nutolstančių vaizdų ir jam vienam suvokiamų situacijų kūrimo. Tuo jis bent truputį panašus į niujorkietį John Asbery (šiomet tapusį Amerikos kongreso poezijos laureatu), kuris nedaug tekreipia dėmesio į turinio aiškumą. Jam pirmiausia rūpi sklandus žodžių išdėstymas. Muzika. Taip rašant, vis kas nors išsivysto. Su dažnu eilėraščių skaitytojo sąmonėje paliekamas klausukas, prie kurio visados galima sugrįžti.

Knygos pabaigoje išspausdintas septynių puslapių esė „Aklavietės palaima“. Tai gana aistringas europinės kultūros mąstymo būdo persijojimas. A la Fr. Nietzsche. Ypač puolamas dichotominis (dualistinis, kūnas ir siela) principas. Linksmai sujauktos kritikos čia netrūksta. Ir intriguojančių minčių polemikai. Gaila, kad šiame ribotame rašinyje to daryti nesiryžtu. Be to, nesu rimtai filosofškai apsišarvavęs. □

Charles Pansirna stovi prie savo fotostudijos Čikagoje.

Lietuviškos vestuvės tėvų namuose Čikagoje, maždaug 1928–1930 m.

Charles Pansirna – fotografas, įsirašęs į istoriją

GEDIMINAS INDREIKA

Čikagos ankstyvųjų lietuvių išeivijos istorija iki šiol buvo nuodugniau aprašyta ir iliustruota dviejuose telkiniuose: Bridgeport ir skerdyklų Back of the Yards apylinkėse. Apie arčiau vidurmiesčio įsikūrusios 18-tosios gatvės kolonijos lietuvių žinios buvo kur kas skurdesnės ir išblėsusios. Sociologai, šį telkinį aprašydami, pabrėždavo čekų ir slovakų įnašą.

Dabar iš užmaršties sugrįžus fotografo Charles Pansirnos nuostabiam archyviui, sutelktam Purdue University (W. Lafayette, Indiana), galime arčiau susipažinti su 18-tosios gatvės telkinio lietuvių gyvenimu. Lietuvių įkurta Dievo Apvaizdos parapija vėl atgauna pagrindinį vaidmenį Pansirnos vaizdinėje istorijoje. Purdue University Galleries saugomą Pansirnos archyvą sudaro 1,550 atskirų atvaizdų, padarytų tarp 1916–1950 metų. Negatyvai jau perrašyti į skaitmeninį formatą, tačiau šiandien dar nėra iki galo sukataloguoti.

Charles (Karolis) J. Pansirna gimė Lietuvoje, Raseinių apskrityje, Betygalos parapijoje, 1888 metais. Emigravo Amerikon būdamas devyniolikos

metų, apsistojo New York mieste. Vėliau trumpą laiką dirbo anglių kasyklose Pennsylvania. Susitaukę pinigų apie 1915 m. atvyko Čikagon, įsigijo nuosavybę 1901 S. Halsted St. ir joje įsteigė fotostudiją. 1920 m. apsivedė su Sofija Lapinskaite.

Netrukus Pansirna įgijo klientų pasitikėjimą ir įsitvirtino savo profesijoje. „Pansirna Photo“ užrašas tapo geros kokybės prekės ženklu. Savo studijoje fotografavo įvairius žmones – jaunos ir senus, įvairiomis progomis: vaikų pirmosios komunijos, vestuvių, šeimų atvaizdus. Nuotraukose rasime ir žymių asmenų: prelatą Mykolą Krušą, kun. Fabijoną Kemešį (buvusį „Draugo“ redaktorių, vėliau grįžusį į Lietuvą), prof. Kazį Pakštą, imtynių čempioną Karolį Poželą.

Nors Pansirna buvo studijos fotografas, jis tuo nesirbojo, jo nuotraukas retkarčiais spausdino ir „Chicago Tribune“ dienraštis. Fotografavo ir valstybinės reikšmės įvykius — prezidento Warren Harding laidotuvių traukinį, kuris 1923 m. vežė pro Čikagą prezidento palaikus į Washingtoną. Nors Pansirnos fotografijų archyvas dar nėra prieinamas publikai, juo jau susidomėjo amerikiečių istorikai. „Draugo“ skaitytojams susipažinti parinkome keletą Pansirnos fotografijų, publikuojamų pirmą kartą.

Lietuvių veikla rinkinyje gausiausiai iliustruota Dievo Apvaizdos parapijos mokyklos ir parapijos organizacijų grupinėse nuotraukose. Ypač malonu, kad Pansirna užfiksavo parapijos gyvenimą pačiu jos klestėjimo laikotarpiu, kai į šv. Mišias susirinkdavo pilnutėlė bažnyčia maldininkų. Dievo Apvaizdos parapijiečiai galėjo savo vaikus siųsti nemokamai į valdiškas mokyklas, tačiau pasirinko išlaikyti savą mokyklą, kad vaikai būtų auklėjami lietuviška dvasia. 1924 m. Pirmosios komunijos fotografijoje suskaičiuojama per šimtas mokinių. Jų viduryje – klebonas kun. Pranciškus Vaitokaitis, žinomas lietuvių veikėjas. Jo šviesiai atminčiai skirtas vienas iš puikiųjų šios bažnyčios vitražų. Rinkinyje yra serija Šv. Kazimiero seserų, mokytojavusių minėtoje mokykloje, portretų. Serijoje iš parapijos šventės (apie 1930 m.) randame bažnyčios vidaus vaizdų ir po Mišių mokinių eisenas Union gatve. Dar kitoje nuotraukoje iš šio periodo – Lietuvos Vyčių beisbolo komanda šalia bažnyčios.

Unikalūs Pansirnos rinkinyje yra lietuvių parduotuvių, kirpyklų ir tavernų interjerų vaizdai. Pavieksluose, lyg laiko kapsulėje, yra įamžinti krautuvų savininkai, taip pat ir gatvės prekyautojai, kurie atveždavo maisto produktus prie namų. (Retas iš to meto lietuvių turėjo automobilį.) Peržiūrint rinkinyje sutelktus Naujųjų metų sutikimo pokylių, vestuvių ir gegužinių vaizdus, pirmiausia išryškėja lietuvių papročių turtingumas. Vestuvių pokylio nuotraukoje jaunavedžiai apsupti savo tėvų ir giminių būrio, tarp svečių – trys muzikantai, jaukiai įpinti, tarsi ir jie būtų šeimos nariai.

Motoro entuziastai išbanda automobilį „Stutz Bearcat“, Čikaga, apie 1924 m.

Anuomet vasaros gegužinės, ruoštos už miesto – Vytauto darže ir Marijonų ūkyje – leisdavo pasigrožėti gamta ir atsipalaiduoti nuo miesto įtampos. Viename iš daugelio gegužinės vaizdų vaikas laiko trikampę vėliavėlę, kurioje įrašyta „Palaimintos Lietuvos“ – kažkurios užmirštos draugijos pavadinimas. Nėra abejonės, kad to laiko mūsiškių jaunimas buvo nuiteikęs lietuviškai.

Pansirnos meninėse nuotraukose atsispindi paprastų žmonių išgyvenimai ir lūkesčiai, tarsi tapytojo Norman Rockwell Amerikoje. Keliose jų ryškiai atvaizduota lietuvių ištikimybė Amerikai – uniformuotas JAV kareivis, fone plevėsuoja JAV vėliava. Daugelyje moterų portretų – jos skoningai pasipuošusios, išeiginiais drabužiais, kartais su gėlių puokšte rankose. Fotografijos iliustruoja ir Čikagos lietuvių socialinio pakilimo raidą. Yra tokių nuotraukų, kuriose šeimos nariai stovi prie naujai įsigyto namo, aiškiai jau ne senosios parapijos ribose, bet jau Brighton Park ar kitoje varikinėje miesto dalyje.

Svarbiausiu Pansirnos nuopelnu lietuviams liks laidotuvių fotografijos, kurios turės neįkainojamos vertės genealogijos tyrinėjimui. Nuo šermenų iki paskutinio atsisveikinimo kapinėse, šios iliustracijos liudija apie lietuvių pagarbą mirusiesiems. Jose ryškiai galime pajusti sielvartą susikaupusių laidotuvių dalyvių veiduose. Iš man žinomų, Pansirna pirmasis ant negatyvų užrašydavo velionio vardą, pavardę, amžių ir mirties datą. Tokių įžvalgų ir kruopštų duomenų surašymą retai kur aptiksim. Šiandien turime galimybę sinchroniškai paieškoti dienraščio „Draugas“ archyve mirties pranešimų pagal šias datas. Duomenis pritaikę prie atitinkamų nuotraukų, gautume šių šeimų trumpą genealogijos žinyną. Kažkodėl po 1934 metų duomenų užrašymas ant nuotraukų negatyvų išėjo iš mados.

Deja, vestuvinės fotografijos nebuvo taip paženklintos, tad daugelio asmenų tapatybė liks mįslė. Reikėtų pradėti atskirą projektą šių jaunavedžių poroms atpažinti – gal ieškoti to meto spaudoje pasitaikiusių perspausdintų nuotraukų. Beje, gausiame laidotuvių nuotraukų rinkinyje taip pat įtraukti lietuvių Šv. Kryžiaus, Šv. Mykolo ir Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo parapijų nariai.

* * *

Kai kurias biografines žinias apie Charles Pansirną pateikė jo giminaitis Ed. Lapinskas, Lietuvių genealogijos draugijos (Lithuanian Global Genealogical Society) žiniaraštyje „Protėviai“. Lapinskas prisimena, kad jo dėdė Pansirna buvo santūraus būdo, laikėsi sveiko gyvenimo būdo ir vengė puotauti. Savo fotografijas tvarkingai kaupė, pasišventęs savo specialybei tikra to žodžio prasme. Išėjęs į pensiją 1952 m. tebegyveno savo buvusios fotostudijos antrajame aukšte. Daugiau nefotografavo, nors dar būtų galėjęs ilgiau mus džiuginti savo nuotraukomis. Kažkodėl pokario bangos

Dievo Apvaizdos mokyklos mokiniai procesijoje iš bažnyčios Union gatvėje. Čikaga, apie 1930 m.

išveivija jo nepažinojo ir jo darbų neįvertino. Pansirna mirė 1970 m. kovo 21 d., palaidotas Šv. Kazimiero lietuvių kapinėse.

Purdue University Galleries direktoriaus pavaduotojas Michal Hathaway yra Pansirnos rinkinio kuratorius. Smulkesnę informaciją apie Pansirnos fotografijų rinkinį galima gauti šio universiteto tinklalapyje www.purdue.edu/galleries. Lyginant su kitų ankstyvųjų lietuvių fotografų darbais, galiu tvirtinti, kad Charles Pansirnos fotografijos yra išskirtinės kokybės. Tikiu, kad didžiulis Charles Pansirnos įnašas į Amerikos lietuvių istoriją nebus pamirštas ir visapusiškai bei atitinkamai įvertintas ateityje.

P. S. Spalio pabaigoje aplankiau 18-tosios gatvės apylinkę, dabar vadinamą Pilsen, ieškodamas vietinių lietuvių telkinio likučių. Medinis Pansirnos fotostudijos pastatas tebestovi, suremontuotas rezidencijoms. Nuo kiemo pusės balkono gerai matyti Dievo Apvaizdos bažnyčios bokštai. Dabar ši parapija tarnauja ispaniškai kalbantiesiems. Kiekvieną Didįjį penktadienį iš čia prasideda iškilminga *Via crucis* procesija, inscenizuojanti Kristaus kančią, einanti tolokai keletą mylių 18-tąja gatve. Dievo Apvaizdos mokyklos patalpose šiuo metu įsikūrusi Jane Addams High School. Butkaus laidojimo namų vietoje nutiestas Dan Ryan greitkelis. Vadinamoji „gentrifkacija“ smarkiai pakeitė šią apylinkę, senose parduotuvėse dabar veikia menininkų kavinės. Buvusiame dienraščio „Naujienos“ pastate įsikūrusi inžinierių įstaiga. Miestas dinamiškas... Lietuviai patys pasitraukė į priemiesčius, palikdami savo statytus namus svetimiesiems. □

Visos fotografijos iš Pansirnos rinkinio, Purdue University.
Nuotraukos spausdinamos leidžiant Purdue University Galleries.

Čikagos lietuvių šeima prie nuosavo namo apie 1925 metus.

A. a. Marcijonos Banzinienės, 28 metų amžiaus, laidotuvės iš Dievo Apvaizdos bažnyčios. Čikaga, 1923 m. liepos mėnuo.

Savo paliktu žodžiu...

Poetui Adomui Jasui 100 metų

STASĖ PETERSONIENĖ

„Gimiau 1908 m. sausio 28 d. East Saint Louis, Jungtinėse Amerikos Valstybėse, prie Mississippi upės (o būčiau norėjęs – prie Nemuno).“ Taip pradeda savo autobiografiją poetas Adomas Jasas knygoje „Egzodo rašytojai. Biografijos“. Mažametis Adomėlis su tėvais grįžo į Lietuvą, į Žemaitiją, Kvėdarnos valsčiaus Kerbedžių kaimą. Esu poeto kaimynė, todėl puikiai prisimenu Kerbedžių kaimą. Ant aukštos ilgos kalvos, vienoj eilėj (lyg tiesi vieškelio linija) išsidėstę vienas šalia kito kerbediškių ūkiai. Nuo tos kalvos, žvelgiant į pietus, matosi didelės platumos, kuriose vingiuoja Ramaulės upelė ir Ašvos upė (dažnai minimos poeto kūryboje).

*O tviskančios pakalnių
platumos,
O tamsūs kadugiai*

(eil. „Grįžimo fleita“).

Gimtinė – East Saint Louis, tėviškė – Kerbedžiai. Iš mamos išmoksta skaityti. Namuose buvo ne tik maldaknygės, bet ir knygos: „Palangos Juzė“, Vienužio „Dainos“. Iš Amerikos ateina laikraščiai: „Keleivis“, „Naujienos“. Visa ta skaityba traukia į mokslus. Papiemenavęs ir padirbėjęs tėvų ūkyje, 1924 m. įstoja į Švėkšnos „Saulės“ progimnaziją, kuri vėliau išauga į pilną gimnaziją; ją Adomas baigia 1931 metais. Gimnazijoje pasižymi kaip matematikas ir poetas.

Baigęs gimnaziją, Vytauto Didžiojo universitete Kaune studijuoja lietuvių kalbą ir literatūrą. Kaišiadorių gimnazijoje pradeda dėstyti lietuvių kalbą, o po pamokų traukiniu važinėja į universitetą. Taip baigia studijas ir 1943 m. Vilniaus universitete gauna lituanisto diplomą. Kaišiadorių gimnazijoje dirba iki 1943 m. Savo biografijoje labai vaizdžiai aprašo 1940 m. sovietinę okupaciją Kaišiadorių gimnazijoje. „Buvo graudu, kai iš klasių šalinome kryžių ir Vytį, nors ir nenaikiname – paslėpėme, arba kai, kompartijos pareigūnams netikėtai inspektuojant mokyklą, teko tautinę vėliavą apsijuosti po drabužiais (mano žmonai pradžios mokykloje...)“.

1943 metais Adomas Jasas persikelia į Švėkšnos gimnaziją. Iš ten 1944 m. nuo ateinančios antrosios sovietų okupacijos pasitraukia į Vokietiją. Pasibaigus karui, dirba Luebeko lietuvių gimnazijoje. Dingus vilčiai grįžti į Lietuvą, 1948 m. su vyresne mažamete dukrele Lilija, kaip gimęs Amerikoje, išvyksta į JAV. Žmona Zuzana su trimete dukrele Birute, pagal JAV įstatymus, turi kurį laiką pasilikti Vokietijoje.

Pagaliau šeima susijungia ir prasideda naujakurio gyvenimas. Dirba įvairius fizinius darbus. Daugiausia pilno fabrike. Iš čia ir jo eilėraštis:

*Pliene,
kietasai pliene,
tave kaip vandenį pilu...*

Amerikoje Adomas Jasas dieną, pagal rašytojos Birutės Pūkelevičiūtės pasaką „Dvylika brolių juodvarniais lakstančių“, yra juodvarnis, o vakare atvirsta į žmogų – rašo eilėraščius, bendradarbiauja išeivijos laikraščiuose.

Zuzana ir Adomas išmokslo abi savo dukras. Abi baigė universitetus ir tapo Čikagos Aukštesniųjų mokyklų anglų kalbos ir literatūros mokytojomis. Anksti iškeliavo Amžinybėn Adomo mylima žmona Zuzana. Likęs našliu ir išėjęs į pensiją dienas daugiausia praleisdavo Brighton Park miesto bibliotekoje. (Iš juodvarnio virsta žmogumi ir dieną.)

Adomui Jasui charakteringas žemaitiškas ramumas ir nuoširdumas. Niekur nesiverš, neis į pirmas vietas, nesisiūlys, bet pakviestas ar pa-

prašytas priims kvietimą iš visos širdies ir širdį atiduos. Ilgai nepriklausė Lietuvių rašytojų draugijai. Pakviestas mielai įsitraukė. Ne, tai nebuvo išdidumas ar ne-drąsa, o tiesiog nekreipė į save dėmesio. Adomas neieškojo didelių ponų draugystės, o pasirinkdavo kad ir paprastą kaimietį ūkininką. Labai buvo pamėgęs mano brolių, ūkininkaitį Juožą. Atostogų metu vis ateidavo pas mus per mūsų miške-lių daubas. Ir eilėraštis apie tai:

*Ten pašily,
kur gilios daubos,
šaltinių vandenys sroveno,
atkrantėj senas skroblas snaudė
prie virduliuojančio fontano*
(iš eil. „Tavo kraujo rytas“).

Norėdamas paskatinti moksleivių meilę lietuviškam žodžiui, Adomas Jasas savo buvusioje Švėkšnos „Saulės“ gimnazijoje įsteigė kasmetinę premiją abiturientui/ei, geriausiai baigusiam/iai lietuvių kalbą ir literatūrą. Iki šiol tokia premija paskirta jau 14-ai abiturientų.

Pradėjęs rašyti eilėraščius Švėkšnos „Saulės“ gimnazijoje, Adomas Jasas buvo vienas iš literatūrinio būrelio „Jaunoji Lietuva“ steigėjų. Būrelis leido mėnesinį laikraštuką „Aidai“. Jame buvo išspausdinti pirmieji Adomo eilėraščiai. Dažnai pasirašydavo slapyvardžiu „Aušrūnas“. Iš tų laikų žinomiausias eilėraštis, tarsi būrelio himnas, „Jaunystės draugams“.

*Neskaityk valandų, dar
gyvensim ilgai,
patikėk, tie keliai dar į saulę
nuves.*

Pirmas eilėraščių rinkinys „Širdis žody“ išleistas 1934 m. Kaune V. Atkočiūno spaustuvėje. Lietuvoje Adomo Jaso poezija buvo spausdinama „Akademike“, „Trimite“, Šviesos keliuose“, o vėliau Amerikoje – „Naujienose“ ir „Dirvoje“.

Knygoje „Širdis žody“ daug jaunystės romantikos, daug jauno džiūgavimo.

*Meilės pagimdyti,
dainų užauginti,
mes jauni išėjom
laisvės džiaugsmo kurti.*

1963 m. išėjo Adomo Jaso eilėraščių knyga „Būk palaimintas“, 2000-aisiais – papildyta antra šios knygos laida. Tiesiog maga atspėti, kodėl pagal eilėraščių „Būk palaimintas“ pavadintos abi knygos. Ir iš eilučių mėginkim atspėti.

*Tau diena! Tau gyvenimas! –
Keliauki,
Gimęs grožiui ir džiugesiui –
tikrai –
Būk palaimintas! – mirusieji
šaukia.
Būk palaimintas! – gaudžia
ežerai.*

*Kas tikės, kad pavasariai
sugrįžta –
Kad jie žiedus dar vyšnion
nusimes?
O bus vienas, kurs laimins tavo
ryžtą –
laimins kelią į tėviškės žemes...*

Visoje Adomo Jaso poezijoje vis prasiveržia į namus grįžimo motyvas.

Taigi, tebūna palaimintas į namus grįžimas.

Adomas Jasas (1908-2000)

Šis motyvas labai ryškus eilėraštyje „Grįžimo fleita“. Su tuo grįžimo motyvu labai skaudus kitas eilėraštis.

*O kaip numirti –
jei nebeglausiu juodojo
skirpsto,
Šermukšnio uogų neberinksiu
su rudenio šalna
ir neberegėsiu kaip žemuogės
kelmynuos sirpsta
po vasaros vidudienio saulės
šypsena*

(iš eilėr. „O vėjau!“).

Poetas A. Jasas sugebėdavo ir pajuokauti, paironizoti. Mielai pasijuokdavo iš avangardinio meno. Mėgo anekdotą, kur parodos lankytojas klausia dailininką, ką reiškia įrėmintas juodos drobės gabalas. Dailininkas atsako: „Tai juodas žmogus juodame kanale.“ Ar tik ne iš to kilo Adomo eilutės:

*Mūsų amžius – šurdum
burdum...
Sursum corda ad absurdum.
Arba:
Ar čia klaida, ar kvailas pokštas:
Atvirkščiai pakabintas Babelio bokštas?*

Jei pradėtum pagal visas poezijos taisykles ieškoti Adomo Jaso poezijoje metaforų, rastum; tropų taip pat; rimų ir ritmų – ne visada. Bet visoje poezijoje rasi ramų minties ir žodžio bangavimą, kuris neša tave į susikaupimo valandą apie gyvenimo kelionės prasmę, apie likimą žmogaus, kurį gyvenimas iš namų išrovė ir nunešė svetur. Tokia gyvenimo samprata daugeliui sava, todėl poeto Adomo Jaso kūryba nėra himnai juodai melancholijai, tai tik gyvenimo realybės širdies žodžiai.

Poetas Adomas Jasas savo biografiją baigia šiais žodžiais:

„Tokia lemtis. Gimiau prie Missisippės, augau ir brendau Lietuvoje prie Ašvos, o numirti, atrodo, gal teks prie Mičigano ežero su paskutiniu juo linėjimu tėvynei prie Nemuno:

*Tenai kur mano kraujo rytą
berželių vygėj sūpavai,
tegul vėl skamba laisvės dainos,
nors lūžtų vėtrose klevai.*

(„Būk palaimintas“, II l.)

Poetas Adomas Jasas į Amžinybę iškeliavo 2000 m. gruodžio 15 d., o šįmet mes švenčiame jo 100 metų gimimo sukaktį. Stiprink mus iš Anapus savo paliktu žodžiu. □